

МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДИКА НА ГЕОГРАФСКИТЕ НАУКИ

**ОПИТ ЗА РАЗРАБОТВАНЕ МЕТОДИКА
НА ИКОНОМГЕОГРАФСКО ПРОУЧВАНЕ НА ТКЗС И ДЗС¹**

Ив. Велчев

За преуспяване на социалистическото селско стопанство от изключително значение е неговото целесъобразно териториално разпределение и съчетание на отделните отрасли и подотрасли, т. е. районната селскостопанска специализация. Това най-добре се осъществява, когато са проучени и всестранно опознати природните и общественоекономическите условия. За научно обосновано разпределение на селскостопанското производство наред с другите изследвания допринасят и целенасочените икономгеографски проучвания. „Икономгеографското проучване на селското стопанство — отбелязва Н. Я. Ковальская — е призвано да разкрие естествените и икономическите предпоставки за неговото развитие, да прецени комплекса от природните и икономическите условия, които влияят върху начина на използване на земеделските имоти, както и върху организацията и специализацията на стопанството и на неговата икономическа ефективност.“ (Н. Я. Ковальская, 1963 г., стр. 171.)

По-цялостно проучване на селското стопанство в определен район се осъществява при условие, че то се извършва по отделни териториални селскостопански единици — ТКЗС и ДЗС. По такъв начин то допринася за разкриване особеностите на комплекса от природни и общественоекономическите условия на дадена територия, което е от голямо значение за развитието и стопанската ѝ специализация. ТКЗС или ДЗС обхващат сравнително малки територии, които са добра предпоставка за извършване на задълбочени и всестранни икономгеографски проучвания. Подобни проучвания имат по-голяма стойност, когато се осъществяват съвместно с други специалисти. По такъв начин всестранно се разкрива състоянието на отделното стопанство и могат да се очертаят по-цялостно перспективите за неговото развитие. Доскоро у нас нямаше икономгеографи, които да специализират по въпросите

¹ В случая става въпрос за ДЗС, образувани от ТКЗС, а не за държавните земеделски стопанства, които бяха създадени при поземлената реформа и имат по-специално предназначение за развитието на нашето селско стопанство.

на географията на селското стопанство и поради това ограничен е броят на печатните трудове, посветени на проблемите на селското стопанство. Едва през последните години се направиха отделни опити, които показаха, че икономгеографът има подходящ обект и свое място при всестранните изследвания на тези стопанства от различни специалисти. Понастоящем икономгеографските проучвания на ТКЗС и ДЗС стават още по-наложителни, като се вземат под внимание основните положения, залегнали в решенията на VIII конгрес на БКП, за развитието на селското стопанство до 1980 г. Между другото в тези решения е отбелязано: „Сега е нужно да продължи започнатата работа за специализация и концентрация на селскостопанското производство по райони и стопанства.“ (Т. Живков, 1962, стр. 64.)

С настоящата статия се цели не само да се очертае необходимостта и практическата полза от икономгеографските проучвания на ТКЗС и ДЗС, но и да се дадат някои кратки, но конкретни и обосновани указания за тези проучвания. За целта се използва нашият малък опит в това отношение и преди всичко опитът и разработените методи от съветски и други специалисти по география (вж. посочената на края литература).

Като се вземе под внимание, че икономическата география разглежда развитието и териториалното разпределение на отделен отрасъл винаги във връзка и като част от цялото стопанство на определена територия, то за обоснована икономгеографска характеристика на отделно ТКЗС или ДЗС е наложително провеждане на цялостно, комплексно икономгеографско проучване на територията, върху която е разположено проучваното стопанство. По този начин ще се разкрият не само местните природни дадености, но и конкретните обществено-икономически условия, при които се развива, териториално разпределя и специализира производството на разглежданото стопанство. При такъв род проучвания се разкриват напълно местните фактори, които влияят върху стопанството, очертават се по-релефно възможностите и перспективите за неговото развитие и специализация и по-добре се определя мястото му в съответната област. За целта не само местните природни условия, но и производството извън проучваното стопанство се разглеждат като фактори, които влияят върху неговото развитие и специализация.

При икономгеографската характеристика на едно или група ТКЗС (и ДЗС) следва най-напред да се извърши преглед на условията и особеностите на територията, в която е разположено стопанството, и след това да се прави икономгеографският анализ на неговото производство. Този начин на проучване и разработка на материала позволява да се разкрият закономерностите за развитието, специализацията и териториалното разпределение на производството в самото ТКЗС или ДЗС.

При подобна характеристика обикновено се започва с географското положение, границите и големината на проучваната територия и

после се преминава към преценка на природните условия и ресурси. При разглеждане на обществено-икономическите условия се обръща особено внимание на географията на населението, поселищните отношения и културно-битовите условия. При общия преглед на стопанството в областта вниманието се съсредоточава главно върху онова производство, което е извън ТКЗС. После се преминава към обстоен и обоснован преглед на състоянието, териториалното разпределение и специализацията на производството в проучваното стопанство. Накрая се правят изводите и препоръките. Както се вижда, предлаганият план за проучване на едно стопанство не съвпада с принципната основа на схемите, по които обикновено се извършва икономгеографското изследване на отделна страна, район или, общо казано, на определена територия. В случая икономгеографският преглед на дадената територия се извършва с оглед очертаване условията, при които се намира стопанството. Икономгеографската характеристика е целенасочена, с нея се цели всестранно и задълбочено разглеждане производството на стопанството, разкриване и изясняване проблемите за по-нататъшното му развитие. С предлагания план за проучване и икономгеографска характеристика на едно селско стопанство се запазват единството и взаимната връзка и обусловеност на производството, което се развива в пределите на проучваната територия.

Географско положение, граници и големина. Най-напред се започва с разглеждане на физикогеографските дадености, като релефни форми, полезни изкопаеми, климат, води и растителност, които се намират в непосредствено съседство или по-далеч от проучваната територия, но оказват косвено влияние върху характера на производството ѝ.

Икономгеографското положение е един от факторите за състоянието на производството (за подробности вж. Н. Н. Баранский, стр. 109—136). Това положение го образуват онези дадености, които са дело на обществения труд, намират се в съседство на изследвания обект и влияят върху развитието на стопанството. Това в същност е икономиката на съседните области. Икономгеографското положение е историческа категория и затова непрекъснато се изменя и следователно изменя се и неговото влияние. Да се разгледа икономгеографското положение на стопанството ще рече да се направи кратък икономгеографски преглед на съседните му земи, на условията, при които се формира тяхната стопанска структура, икономическите и културно-просветни средища, транспортната мрежа и възли и връзката на всички тези елементи с проучваната област. Известно е, че върху кооперативните и държавните земеделски стопанства голямо влияние оказват съседните промишлени ядра, градовете, шосейните, железопътни и водни магистрали, транспортните възли и пр. И това влияние трябва да се разкрие и отрази при разглеждане на икономгеографското положение.

Границите на изследваната област са също важен фактор за нейното икономическо развитие. Те отделят землищата на селищата, включени в ТКЗС или ДЗС, от тези на съседните села. У нас стопанските граници с малки изключения съвпадат с тези на общинските народни съвети. В случая има покриване на стопанската с административната единица, което улеснява планирането и ръководството на производството. Необходимо е да се проучи дали някое селище, включено в проучваното стопанство, икономически не гравитира към съседна област и по този начин се затруднява икономическото му развитие. При уедряване на кооперативните стопанства у нас такива случаи не са рядкост. Срещат се и случаи, когато някои кооперативни стопанства с включването им в границите на окръзите от 1959 г. се откъсват от техния икономически и транспортен център. При икономгеографските проучвания подобни аномалии могат да се разкриват и обосновават да се изисква тяхното отстраняване.

При преценка на географското положение и границите следва добре да се подчертае кои техни елементи благоприятствуват и кои не благоприятствуват за стопанското развитие на проучваното стопанство.

Големината на изследваната територия се разглежда поради това, че тя до известна степен определя и нейните селскостопански възможности. В това отношение по-сигурен показател са площите и структурата на стопанисваната земя, които се изтъкват при общия стопански преглед.

Природни условия и ресурси. При икономгеографските проучвания те се разглеждат като необходимо материално условие за развитието и териториалното разпределение на производството. За целта следва да се установи „какъв вид и форма стопанство се създава в конкретните географски условия, какво влияние може да окаже човек на природната среда и в какво направление той е длъжен да я преобразува, за да създаде най-благоприятни условия за развитието на стопанството. Една от главните задачи на икономгеографа в оценка на географската среда се заключава в това, че той трябва да определи как и в какво направление тя трябва да се използва от човека, какви стопански отрасли са най-подходящи и икономически рентабилни при дадени природни условия“ (Н. Я. Ковальская, 1963 г., стр 21 и 22). В нашия случай преценката на природните условия трябва да се прави целенасочено, главно с оглед на стопанското развитие на ТКЗС или ДЗС.

При оценката на природните условия и ресурси икономгеографът следва да използва проучванията на физикогеографи, геолози, биолози и др. Но тъй като у нас все още липсват повсеместни физикогеографски проучвания, то икономгеографът е принуден понякога сам да прежда най-необходимите му изследвания от този род.

Тъй като влиянието на географската среда е в пряка зависимост от начина на производство на материални блага, икономгеографската

преценка на природните условия и ресурси се прави винаги съобразно с производствените отношения и степента на развитие на производителните сили.¹

Релеф и полезни изкопаеми. Надморската височина, отделните земеповърхни форми и тяхното взаимно разположение и диспозицията на склоновете предлагат различни условия за развитието на отделните селскостопански култури и изобщо за всестранната стопанска дейност на човека. Ето защо е необходимо да се проучат земеповърхните форми в областта във връзка с техния геоложки строеж и да се изясни тяхното значение и роля за развитието на този или онзи стопански отрасъл. Стратиграфията на областта се използва за изясняване структурата на почвената покривка и произхода на полезните изкопаеми, ако има такива. Последните се разглеждат по-подробно, като се отчита и тяхното стопанско значение и косвеното им отражение върху развитието на селското стопанство.

Климатът, както е известно, оказва силно въздействие върху производството и особено на селското стопанство. Въпреки досегашната ефикасна борба за преодоляване на някои неблагоприятни климатични условия реколтата до голяма степен зависи от капризите на времето. И не само това, отглеждането на отделни селскостопански култури е до голяма степен в зависимост от местните климатични условия. Ето защо при икономгеографската характеристика на селското стопанство на местните климатични условия се обръща особено внимание. Най-напред следва да се направи кратка характеристика на климатичната област, в която се намира изследваната територия. От не по-малко значение е да се разкрият и нейните микроклиматични особености. Прави се задълбочен анализ на данните за температурата, ветровете, валежите и т. н. Известно е, че у нас много често на сравнително малка територия съществуват значителни климатични различия, които по места оказват влияние върху селскостопанското производство. Това обикновено е характерно за територия с твърде разнообразен релеф, с геоморфоложки форми от различен вид и порядък, които обхващат по-голямата част от нашата страна. Микроклиматичните особености често се дължат на различната надморска височина, на взаимното разположение на геоморфоложките форми, диспозицията на отделните склонове, формите и посоките на речните долини и на големите суходолия и т. н. Като се вземат под внимание всички тези фактори, трябва да се направи необходимото за разкриване на местните микроклиматични особености и да се посочи тяхното значение за

¹ Оценката на природните условия не трябва да става винаги по определена схема, шаблон, а съобразно с нейното влияние върху проучваното производство или негов отрасъл. В случая следва да се разгледат само онези компоненти от географската среда, които влияят силно върху селското стопанство. Сподучлив и препоръчителен е подходът на Т. Йорданов за оценка на природните условия при влиянието им върху селското стопанство (вж. на края посочената литература).

териториалното разпределение на отделните селскостопански култури. По пътя на изследването могат да се установят културите, за които местните климатични условия са най-благоприятни. Едновременно с това се разглеждат и неблагоприятните климатични условия, и необходимите мероприятия за борба срещу тях.

Водните ресурси са ценно природно богатство за всяка област и особено за селското стопанство. При преценка на водите трябва да се вземат под внимание не само течащите, изворните и подпочвените води, но и евентуално съществуващите езера и блата в областта. При преценка на течащите води е необходимо да се разгледат елементите на реката, които имат особено значение за селското стопанство, като дебит, годишен отточен режим, прииждане и наводнения, сезони на пълноводие, увес, хидрозапаси и т. н. На основата на тези данни могат да се посочат възможностите за използването на течащите води и ползата, която могат да допринесат главно за селското стопанство. За провеждане на мероприятията за използване на водите естествено ще имат думата съответните специалисти. При проучванията следва да се обръща внимание и на вредите, които причиняват на селското стопанство течащите води. Наред с реките се разглеждат изворите с по-голям и постоянен дебит, чиито води могат да се използват за напояване, за нуждите на селскостопанските животни или за други стопански и битови нужди. В нашата страна подпочвените води също така се използват нашироко за стопански цели. Тяхното значение зависи от количеството, дебита, дълбочината, химическия състав, месторазположението и т. н. Не трябва да се забравя, че на много места нивото на подпочвените води е близо до повърхността и оказва вредно въздействие върху селското стопанство. Подпочвените води понякога причиняват заблацияване и осоляване на почвата.

Почвената покривка е от първостепенно значение за селското стопанство. Почвите са основен предмет на труда при селскостопанското производство. От вида и плодородието им до голяма степен зависят естествената растителност и реколтата на отделните земеделски култури, а така също и фуражната база на животновъдството. Икономгеографът трябва добре да се запознае с отделните видове почви, с техните свойства, плодородие и разпространение в областта. Нужно е да се направи кратка характеристика на всеки вид почва, като се определи територията, която заема, нейните свойства, плодородие, начин за най-ефективното ѝ използване. За целта трябва да се потърси подходяща литература или помощта на специалисти-почвоведи. С тяхна помощ може да се установи доколко ефективно се използва самата почва, т. е. правилно ли са разпределени земеделските култури съобразно свойствата и плодородието на отделните типове почви, нуждата от естествени торове и т. н. Специално внимание заслужава ерозията на почвата — какви размери е взела, къде най-силно е проявена, какви вреди е нанесла, мерките, взети срещу нея, и какви допълнителни мероприятия е необходимо да се проведат.

Растителност. От естествената растителност най-голямо стопанско значение имат горите и тревите. Разглеждането им трябва да се свърже с особеностите на релефа, климата, водите и почвената покривка. От местните горски власти могат да се установят площите на горите, тяхното разпространение, вид, гъстота, възраст, запаси на дървесината. В случая някои видове гори трябва да се разглеждат и като фуражна база за животновъдството. За последното особено значение имат площите, заети от естествените пасища и ливади. С помощта на местните специалисти може да се установи съставът на тревната растителност и използването ѝ за изхранването на селскостопанските животни. Нужно е да се прави и преценка за грижите, които се полагат за почистване, наторяване и правилното използване на естествените пасища, а така също и на възможностите за тяхното напояване през сухите сезони. От значение са и медицинските растения (билките) и дивите плодове, от които кооператорите могат да получават допълнителни доходи. Затова е необходимо да се установява тяхната наличност и възможност за използване.

След анализа и стопанската преценка на отделните компоненти на географската среда става обобщението и се правят необходимите изводи. Разкриването на обособени малки природни комплекси в областта е от голямо значение за териториалното разпределение и специализацията на селското стопанство.

Население и трудови ресурси. При икономгеографската характеристика на определена територия населението се разглежда като основна производителна сила. Неговият брой, гъстота, механичен и действителен прираст, професионален състав, трудови навици, народност, образование и т. н. са важни показатели за икономическото състояние и възможности на проучваната територия.

Стопанските възможности на дадена област са в зависимост и от броя и гъстотата на населението и особено от активното население. Броят на населението може да се вземе от последното всеобщо преброяване, но най-правилно е да се установи по време на самото проучване. Това се извършва от регистрите по селища, в които се водят данни по домакинства. След като се знаят броят на населението и размерите на територията, се намира средната гъстота на населението и се прави сравнение с тази на страната, окръга и съседните области. За случая от голямо значение е да се установи земеделската гъстота, т. е. на един квадратен километър обработваема площ колко души се падат от населението, което намира препитание в селското стопанство.

Движението на населението се явява като важен показател за настъпилите стопански промени. За разглеждането на този въпрос се използват данните от преброяванията и особено тези, събрани при анкетата за намиране действителния прираст на населението и състоянието на трудовите ресурси. От тези данни се установява дали населението нараства, или намалява и се търсят причините на това явление.

Естественят прираст на населението е един от показателите за стопанско замогване. Той се изчислява по данни от селсъвета за броя на живородените деца и смъртните случаи по години. От същия се вземат и данните за установяване броя на населението по възраст, пол и образование, които се използват за изясняване стопанските възможности на общината.

Трудови ресурси. От тях зависи до голяма степен и териториалното разпределение на производството. Затова при икономгеографската характеристика на определена територия те се проучват основно. За целта се провежда на място подробна анкета. Данните се събират от ТКЗС или ДЗС, от селсъвета, от отделни предприятия и учреждения. Най-пълни данни обаче се събират от регистрите за населените места по домакинства. При тази анкета следва да се установи броят на местното население, а именно на това в трудоспособна възраст (мъже от 16 до 60 г., а жени от 16 до 55 г.) и този в нетрудоспособна възраст (пенсионери, юноши и деца). Вниманието естествено трябва да се съсредоточи главно върху населението от трудоспособна възраст. При разглеждането на тази част на населението трябва да се установи колко от тях са заети в производството и колко не участвуват в него и защо. Понякога значителна част от броя на населението в трудоспособна възраст не участва в производството по различни причини, които трябва да се разкрият. След като се разгледат броят и причините за неучастието в производството на част от населението в нетрудоспособна възраст, се преминава към основен анализ на заетите в материалното и извънматериалното производство. Към броя на заетите в производството от трудоспособна възраст се прибавя и броят на тези от нетрудоспособна възраст, които участвуват в производството. Това обикновено са пенсионери и само по изключение юноши. За осъществяване целите на проучването е необходимо да се установи структурата на заетото население в производството. Професионалният състав на активното население е особено показателен за изясняване състоянието на стопанството и на неговите отрасли, застъпени в проучваната територия. Ето защо се установява броят на активното население, разпределено по отрасли и подотрасли. Това разпределение на активното население трябва да се свърже с местожителството и местоработата. От професионалния състав се установява в какво намира препитание местното население. За разкриване обаче на стопанската структура на общината, в която се намира проучваното стопанство, наред с професионалния състав на активното население трябва да се проучи и неговото разпределение по местожителство и месторабота. Обикновено голям брой от активното население живее в селищата на проучваната община, а работи, т. е. намира препитание, извън нея, в съседните градове, в промишлени пунктове и т. н. Броят и професионалният състав на това население са показателни за работната ръка, с която общината разполага, и каква част от нея дава на съседните

области. За случая от голямо значение е да се установи активното население, което работи в територията на общината. Към броя на това население се включват не само местните жители, а и тези, които не са жители на общината, но прекождат от съседните области. От състава на това активно население се долавя стопанската структура на общината. При проучването на това активно население следва да се установи точният брой на заетите в ТКЗС или ДЗС. От проверка сме установили, че планирането на работната ръка за кооперативните селски стопанства е обикновено нереално, затова работната ръка, участваща в производството на ТКЗС, следва да се намира също по анкетен път, а не да се взема от плановете на стопанството. С установяване действителния брой на трудовите ресурси могат да се подпомогнат местните планови органи.

Едновременно с установяване точния брой и структурата на работната ръка в стопанството се проучва и нейната квалификация, т. е. какво образование имат ръководителите на стопанството, специалистите, отделните работници. Изработените човекодни и трудодни по сезони от всеки, който е зает в производството на стопанството, показва доколко правилно и цялостно се използват трудовите ресурси и какви са възможностите за увеличаване на тяхното участие. Изобщо подробният анализ на работната сила, с която разполага стопанството, е от значение за изясняване на редица негови успехи или съществени слабости.

Поселищни отношения. Броят на селищата, големината, техният вид и физиономия, благоустройството, взаимното им разположение и т. н. са показателни за селскостопанското производство. Проучванията на тези елементи от селищата е наложително, защото чрез тях се разкриват важни проблеми, свързани с правилното разпределение на трудовите ресурси, тяхното използване, битово обслужване, организиране на просветното дело, здравеопазване, използване на съвременните културни придобивки и т. н. Тези въпроси са свързани неразривно със задържането и правилното използване на работната сила по места от ТКЗС или ДЗС, свързани са и с мероприятията, които се провеждат за предотвратяване на масовите изселвания и обезлюдявания на стопанисвани земи или с мероприятията за уедряване на пръснатите селища у нас.

Общ стопански преглед. С него се разкрива състоянието и структурата на материалното производство в територията, на която е разположено проучваното стопанство. Установяват се нейните вътрешни и външни икономически връзки. Това става с цел да се установи при какви местни икономически условия се развива стопанството, какво влияние му оказват те и какво е неговото място в това производство. От тези местни стопански условия зависи много състоянието, специализацията и перспективното развитие на производството в про-

учваното стопанство. Ето защо общият стопански преглед представлява важен момент от проучването на едно стопанство.

При този раздел обикновено се започва с кратък историко-географски преглед, с който се цели да се обясни как исторически се е създала и формирала сегашната стопанска структура на областта, нейната специализация и концентрацията на производството. Ето защо накратко се проследяват главните етапи, през които е минало производството, и основните промени, които е претърпяло. С този преглед се обяснява размерът и начинът, по който са били използвани местните природни условия и ресурси. Установяват се трудовите навици и битът на населението, както и връзката на производството с установилите се поселищни отношения. Разкриват се възможностите за по-цялостно и ефективно използване на местните трудови ресурси и природни условия и тенденциите за по-нататъшното развитие и териториално разпределение на селскостопанското производство.

По-нататък, като се използват събраните и разработени материали, се установява стопанската структура и специализацията в общината. Съпоставят се отделните отрасли, по който начин се установява тяхното място в стопанството на територията и главно това на ТКЗС или ДЗС. За разкриване стопанската структура и основните направления в развитието на стопанството се използва заетостта на работната ръка и продукцията в ценово изражение по съпоставими цени.

Има общини, в които освен селското стопанство са застъпени отрасли на леката и тежката промишленост, на които продукцията се използва за други области на страната или за износ. Някои от тези отрасли се базират на горските запаси, на рудни и нерудни изкопаеми или на местни суровини на селскостопанското производство. Напоследък в значителен брой големи села народната власт откри промишлени предприятия или съдейства за разширяване дейността на ТПК или на промкомбинати. Подобна промишлена дейност не винаги се базира на местни суровини. На застъпените промишлени отрасли извън дейността на стопанството се прави кратък преглед, като се изтъква влиянието, което те оказват върху развитието на селското стопанство. Със същата цел се прави обоснован преглед на всички транспортни връзки на областта. Особено внимание се обръща на жп. и автотранспортните средища. Подчертава се ролята на транспорта за подвоза на стоки и пътници от и за проучваната територия.

При разглеждане на икономическите връзки следва да се разкрие организираната търговска мрежа и общественото хранене в селищата на общината. Установява се дали някое от селищата не се оформя като консумативен център. Разкрива се каква част от местната продукция се пласира в споменатите селища, като се обръща особено внимание на пласмента на селскостопанската продукция. Преценява се доколко вносната селскостопанска продукция може да се замени с местна. За случая се отчита себестойността и сезонността на споменатите продукти.

Икономическите връзки на областта, съседните и по-далечните райони и консумативни средища са от голямо значение за специализацията на селското стопанство. Съседството с големи консумативни средища дава възможност за ориентирани към селско стопанство, характерно за приградските снабдителни зони. Икономикогеографът може да разкрие и предложи тези възможности за по-нататъшните насоки в развитието на селскостопанското производство.

След като целенасочено се разгледат споменатите по-горе стопански отрасли, вниманието изцяло се съсредоточава към селското стопанство. Най-напред се установяват отделните категории селски стопанства, които има в района на общината. На първо място това е проучваното ТКЗС или ДЗС, но наред с него селскостопанската дейност се извършва в стопанствата на едноличните стопани (ако има такива), в спомагателните стопанства на членовете на ТКЗС, в тези на занаятчий, служещи и др. Понякога селскостопанската дейност се упражнява от училища, предприятия, заводи и други като опитен или стомагателен отрасъл. Селскостопанската дейност и производството на тези категории стопанства се съпоставя с дейността и производството на ТКЗС или ДЗС. Това става, като цялата установена стопанисвана земя, а именно обработваема земя, пасища, пустеещи земи и горски площи, се разпределя по категории стопанства. Тогава се установява с какъв процент от нивите, трайните насаждения естествените ливади, пасищата, пустеещите земи и гори разполага проучваното стопанство, едноличните стопани, членовете на стопанството, горското стопанство и др. По същия начин се намира и процентът на селскостопанските животни за отделните категории стопанства. При сегашните условия кооперативните земеделски стопанства и ДЗС заемат преобладаващата част от селскостопанската дейност, като на останалите категории стопанства се пада съвсем малък дял от тази дейност.

Необходимо е сегашното производство на селското стопанство да се съпоставя с данни от миналото и на тази основа да се правят изводи.

След този преглед се разглежда накратко производството на онези категории селски стопанства, чиято дейност е извън проучваната. За случая се обръща особено внимание на спомагателните стопанства на членовете на ТКЗС. Дават се данни за културите, които се отглеждат върху площите на тези стопанства, за броя и вида на селскостопанските животни и т. н. Обръща се особено внимание на възможностите за поддържане спомагателните стопанства на членовете, особено за отглеждане на селскостопански животни.

Икономикогеографски преглед на ТКЗС или ДЗС. Този раздел обхваща най-важната и съществена част от икономикогеографското проучване и затова за него се отделя най-много време и място. Обикновено в началото се дават кратки сведения за образуването на сто-

панството и за неговото просъществуване в съвременния му вид. В случай, че стопанството обединява няколко селища, следва да се отбележи кое е централното. При икономгеографската характеристика на стопанството производството и специализацията му се разглеждат по селища. От данните, които могат да се вземат от самото стопанство, от съвета или от окръга, се установява стопанисваната площ. Някои стопанства използват за паша и за събиране на фураж обширни горски площи, а други — високопланински пасища, които трябва да се вземат под внимание, когато се установяват земите, използвани от съответното стопанство. За стопанските възможности на кооператива или ДЗС от голямо значение са площите на нивите, трайните насаждения и естествените ливади, т. е. обработваемата земя, нейното плодородие, възможностите за напояване, начин на обработка и т. н. Затова е необходимо тези въпроси основно да се проучат и разгледат. От значение е да се разкрие на един член-кооператор, участващ в производството, колко дка обработваема земя се падат и това целесъобразно ли е, като се вземе под внимание механизацията и видът на производството. Добре е да се разглежда разпределението на обработваемата земя по селища и се направят съпоставки и изводи.

Анализът на отделните участъци обработваема земя, разпределени по бригади, е също така от голямо значение. При този анализ трябва да се установят плодородието на земята, културите, застъпени в отделния участък, техният начин на боравотка и себестойността на продукцията и как тя се разпределя по трудовни. При такъв анализ обикновено се разкриват важни проблеми. Степента на развитието на селскостопанското производство е в пряка зависимост от материално-техническата база, затова проучванията в това направление са наложителни. Следва да се разкрие материално-техническата база на стопанството. Установяване стойността на основните средства на производство на 1000 дка е показателно за уровня на интензификацията на селското стопанство. От собствената земеделска техника и от тази на обслужващата МТС зависи механизацията на производството, която следва да се установи и сравни с тази на страната или с напредналите стопанства. От постройките и тяхното състояние за съхраняване подвижния земеделски инвентар и продукцията, както и от тези за отглеждането на селскостопанските животни може да се съди за някои от възможностите на това стопанство. Показателни в това отношение са видът и състоянието на транспортните средства, с които разполага стопанството. Изобщо от механизацията на производството до голяма степен зависи рационалното използване на стопанисваната земя. Във връзка с този въпрос е необходимо да се прецени доколко е възможна механизацията на производството в отделните землени участъци съобразно с релефа. Напояваните площи са също показателни за състоянието на стопанството. Икономгеографът е в състояние да прецени използвани ли са всички възможности за напоя-

ване съобразно с наличните води и да прави съответни изводи. Същото се отнася до използването на естествени и изкуствени торове и изобщо до химизацията на селскостопанското производство.

След прегледа на горепосочените раздели следва да се установи структурата и организацията на производството на стопанството. Само с данните за обработваемата земя и броя на селскостопанските животни не може да се разкрие цялостно стопанската структура, защото в много стопанства има организирана допълнителна, не селскостопанска дейност, която носи на кооператорите значителни доходи. Такива допълнителни отрасли могат да бъдат добив и обработка на скален строителен материал, производство на консерви, мелничарство, млекопреработване и др. За стопанската структура и специализация най-добра представа се получава от общата продукция на стопанството в стойностно изражение и от нейното разпределение между вътрешното потребление и стоковата продукция. За целта се събират необходимите данни, изготвя се подходяща таблица и се прави анализ.

Селскостопански отрасли. След обстойния и обоснован преглед на производството на кооператива или ДЗС следва разглеждането на отделните отрасли. Тъй като за всяко стопанство в основата на неговата дейност е преди всичко селското стопанство, то естествено се налага разглеждането най-напред на селскостопанските отрасли. Подреждането на отраслите и подотраслите е в зависимост от тяхната значимост в производството. Добре застъпените отрасли се разглеждат най-напред и след това тези от второстепенно значение. В случай, че стопанството има животновъдно направление, следва прегледът по отрасли да започне с него. В преобладаващата част от нашите стопанства земеделието (растениевъдството) дава по-голямата част от доходите и в него главно е ангажирана работната ръка. Ето защо в дадените по-долу указания за начина, по който се разглеждат отраслите, се има пред вид стопанство предимно с растениевъдно направление.

Преди да се пристъпи към анализ на отделните култури по реда на тяхната значимост, прави се общ преглед на земеделието, при който се разкрива неговата структура и разпределение на обработваемата площ по участъци, по бригади, по култури, а така също и по селища. От тези данни се правят изводите за земеделската специализация общо и по селища.

Зърнени култури. Обикновено те заемат по-голямата част от обработваемите площи и от продукцията на стопанството. Затова за тяхното проучване и преглед се отделят повече време и място. Събират се данни за площите в абсолютен брой и в проценти към общата обработваема площ, за разхода на човекодни, за общи и средни добиви от декар, за разпределение на производството между вътрешното потребление и стоковата продукция. От горните сведения проличава кои зърнени култури са най-добре застъпени и каква роля играят в про-

изводството. За всяка зърнена култура се установяват площите, които заема, работната ръка, общият и средният добив от декар, механизацията на производството и т. н. При този преглед е необходимо да се дава преценка дали за разглежданата зърнена култура благоприятствуват почвените, климатичните и другите природни условия и какви са възможностите за увеличаване добива от декар.

От събраните данни се установява кои технически култури и до каква степен са застъпени, какво място заемат в производството на стопанството. Преценяват се условията за отглеждането на тези култури поотделно и се правят съответни изводи. Могат да се правят препоръки за въвеждането на нови, по-подходящи и по-доходни технически култури. При подобни препоръки трябва да се вземат под внимание не само природните условия, а и наличната работна ръка. При прегледа трябва да се обръща по-голямо внимание на по-добре застъпените и по-перспективните култури.

По същия начин се постъпва и при характеристиката на зеленчукопроизводството и на другите едногодишни, а също така и на трайните насаждения. У нас в много стопанства зеленчуците и трайните насаждения заемат много важен дял в селскостопанското производство, особено в стоковата продукция, затова тяхната характеристика трябва да бъде по-задълбочена и от нея да се правят необходимите изводи. Тези култури трябва да се разглеждат и с оглед на специализацията им в общодържавен мащаб съгласно с решенията на СИВ.

Преди да се пристъпи към характеристика на животновъдството, трябва да се отдели специално място за състоянието на фуражната база. Както е известно, у нас въпросът за фуражната база не е още окончателно решен в много кооперативни и държавни стопанства. С поставянето на задача от партията и правителството за повсеместно увеличаване броя на селскостопанските животни въпросът за фуража става още по-актуален почти за всяко стопанство. За случая не е необходимо да се прави само преглед на отглежданите фуражни култури, но и да се посочат неизползуваните възможности за подобряване и разширяване на фуражната база.

В обобщението за земеделието доколко рационално и цялостно се използват обработваемите площи по участъци и селища, като се има пред вид, че задачата е да се получава максимално количество продукция от единица площ при минимален разход и при най-добро опазване, а дори подобряване плодородието на почвата. Едновременно с това се прави опит за обосновано микрорайониране на отделните земеделски култури по територията на стопанството.

Характеристиката на животновъдството трябва да обхваща общия преглед и този на неговите отрасли по реда на тяхната значимост. В общия преглед се дава преценка за състоянието на животновъдството — съответствува ли неговото развитие на наличните

природни условия и фуражна база. В това отношение показателни са данните за животновъдната продукция в стойностно изражение на 1000 дка, сравнена със средната за стопанствата в страната. От механизацията на производството в животновъдството зависи и неговата трудоемкост и стойностна продукция. Ето защо разглеждането на този въпрос е необходимо. От тези и от редица други данни трябва да се определи дали животновъдството е интензивно и на тази основа да се правят обосновани препоръки. Структурата на животновъдството се установява, като се използват данните за броя и продукцията на отделните видове селскостопански животни. В такива случаи се използва коефициентът за приравняване на всички селскостопански животни към глава едър добитък. Изчисленията по този коефициент могат да се намерят в доклада „По райониране на селскостопанските култури и животни“, София, 1956, стр. 179. Тези данни показват и основното направление на животновъдството.

При икономикогеографския преглед на животновъден отрасъл се изтъкват условията за неговото развитие, дават се данни за броя на животните, за тяхната продуктивност и т. н. Прави се сравнение на продуктивността с тази на страната и се дава преценка на възможностите за расово подобрене и увеличаване броя на разглеждания вид животни. От значение е преценката за правилността в разпределението на отделните животни по селища, т. е. доколко целесъобразно са разместени отделните ферми по територията на стопанството съобразно с природните и другите условия и работната ръка. За подобряване на животновъдството и по-правилното разпределение на фермите могат да се правят изводи и да се дават добре аргументирани препоръки.

Други отрасли. След характеристиката на земеделието и животновъдството се пристъпва към тази на другите отрасли, застъпени в стопанството. Не само общо, но и отделните промишлени предприятия, организирани и принадлежащи на стопанството, се проучват и се разглеждат подробно. В случая става въпрос за такива предприятия на кооператива или ДЗС, които произвеждат стокова продукция, работят на ишлеме или обслужват населението. Проучва се и се намира тяхното място в общия доход и стоковата продукция на стопанството. Разглежда се начинът на тяхното производство: механизация, работна ръка, суровинна база, продукция. Прави се преценка за целесъобразността на тази дейност на стопанството.

Много стопанства в страната използват наличните си превозни средства за обслужване на населението, на някои промишлени, търговски, транспортни и други организации, което носи значителни доходи. Тази дейност също подлежи на проучване.

Заключението трябва да бъде кратко, сбито и ясно. От приведените многобройни данни и подобрения анализ се прави обобщение. Определя се мястото на проучваното стопанство в производството на

общината. Накратко се очертава състоянието, специализацията и териториалното съчетание на производството в ТКЗС или ДЗС при дадените природни и обществено-икономически условия. Едновременно с това е необходимо да се доловят, изяснят и обосноват проблемите, засегнати в изложението, от чието разрешение зависи подобряването на производството, ефективно използване на трудовите ресурси и на природните дадености, в резултат на което се подобрява качеството и се намалява себестойността на продукцията при минимално изразходване на общественополезен труд. При възможност се посочват някои от мероприятията за разрешаване на споменатите проблеми. Основната част от проблемите естествено ще бъдат проучени и разрешавани от съответни специалисти.

В този раздел трябва да се очертаят перспективите за по-нататъшното развитие, укрепване и специализиране на стопанството и проблемите, свързани с тях. Едновременно с това трябва да се очертаят особеностите и специализацията на производството по селища и местности. Разглеждането на тези въпроси са в същност едни от основните цели на икономгеографското проучване. Те трябва да се свържат с установяване изобщо тенденциите в по-нататъшното развитие, в специализацията и концентрацията на производството върху територията на проучваното стопанство. Необходимо е да се разкрие и мястото на проучвания кооператив или ДЗС в селскостопанския район.

Тъй като икономическата география разглежда производството и неговото териториално разпределение и съчетание съобразно с местните природни и обществено-икономически условия, то следва проучванията и разработката на материала да се базират винаги на подходящи физикогеографски и особено на икономгеографски карти, картограми, картодиаграми и друг нагледен материал (вж. Икономгеографска характеристика на община Роман с оглед развитието и проблемите на ТКЗС „Девети септември“).

При разработка на материала е необходимо да се спазва известна дозировка на материала в отделните глави. За случая разглеждането на природните и обществено-икономическите условия и трудовите ресурси следва да заема към една трета от работата, а останалата да се предостави за проучването ТКЗС или ДЗС.

ЛИТЕРАТУРА

- Баранский, Н. Н. — Методика преподавания экономической географии, Москва, 1960.
- Велчев, Ив., З. Гунчев и Кр. Кръстев — Икономгеографска характеристика на община Роман с оглед развитието и проблемите на ТКЗС „Девети септември“, Год. на Соф. у-тет, т. 54, кн. 3, география, София, 1961.
- Велчев, Ив., З. Борисов и Кр. Кръстев — Ловешка приградска зона, Икономгеографски проучвания с оглед състоянието и разпределението на трудовите ресурси, Год. на Соф. у-тет, т. 55, кн. 3, география, София, 1962.

- Живков, Т. — Отчет на ЦК на БКП пред Осмия конгрес на партията, София, 1962.
- Зворыкин, К. В. — Задачи советской географии на современном этапе развития сельского хозяйства, Вестник Московского университета, серия география, кн. 2, Москва, 1962.
- Иванов, Б. — Икономгеографска характеристика и проблеми на община Извор, Пернишко, Год. на Соф. у-тет, т. 56, кн. 3, география, София, 1963.
- Иванов, К. И. — Практически важные задачи географии сельского хозяйства, Вопросы географии, 41.
- Йорданов, Т. — Икономгеографски проблеми на селското стопанство в Пазарджишко-Пловдивското поле и оградните му земи, БАН, Изв. на ГИ, т. 7, 1963.
- Ковалев, С., Э. Тошбеков, Р. Валиева — География сельского населения и населения Самаркандской и Бухарской областей, Ташкент, 1962.
- Ковальская, Н. Я. — Методика экономико-географических исследований, Москва, 1963.
- Крылов, Н. В. — К теории и практике комплексных географических исследований для сельского хозяйства, Изв. Весоюз. геогр. общ., т. 1, XXXVIII, 1955.
- Мичев, Н. — Твърдишки икономгеографски микрорайон, Изв. на Бълг. геогр. д-во, кн. 3, 1962.
- Ракитников, Н. — Экономико-географические исследования сельского хозяйства, Сб. Советская география, Москва, 1960.
- Ракитников, Н. — Экспедиционное экономико-географическое изучение географии сельского хозяйства, Сб. Методы географического исследования, Москва, 1960.

ÉTUDE DES EXPLOITATIONS COOPÉRATIVES AGRICOLES ET DES FERMES D'ÉTAT DU POINT DE VUE DE LA GÉOGRAPHIE ÉCONOMIQUE

I. Veltchev

(Résumé)

L'auteur examine la nécessité et l'avantage que présente l'étude des diverses Exploitations coopératives agricoles et des Fermes d'Etat au point de vue de la géographie économique, tout en donnant quelques indications concrètes au sujet de ces études.

Faite de ce point de vue, l'étude de l'économie rurale d'un département ou d'une région économique prend une forme plus complète et plus approfondie lorsqu'elle a pour objet des unités agricoles occupant un territoire défini, comme les Exploitations coopératives agricoles et les Fermes d'Etat. L'étude de ces unités agricoles contribue à déceler les particularités de tout un complexe de conditions naturelles, sociales et économiques évoluant sur leurs territoires respectifs, ce qui est d'une importance considérable pour leur progrès et surtout pour leur spécialisation. Les Exploitations coopératives agricoles et les Fermes d'Etat occupent des territoires relativement petits qui permettent d'en faire l'étude du point de vue de la géographie économique sous tous leurs aspects et d'une manière approfondie. De pareilles études peuvent contribuer à la solution de quelques-uns des problèmes de l'économie rurale, qui ont fait l'objet de décisions du VIIIe Congrès du Parti communiste bulgare.

La caractéristique circonstanciée d'une Exploitation rurale, donnée au point de vue de la géographie économique, exige une étude d'ensemble des particularités géographiques et économiques que présente le site occupé par cette exploitation. Ce procédé de recherches permet de déceler l'état de choses naturel local, ainsi que les conditions sociales et économiques concrètes dans lesquelles évolue la production de l'Exploitation rurale en cause.

On examinera d'abord les conditions et les particularités propres à la localité où est située l'Exploitation rurale dont on fait la caractéristique et l'on analysera ensuite sa production. On commence par sa situation géographique, limites et étendue du territoire étudié, puis on passe à l'estimation des conditions et ressources naturelles. Au cours de la revue générale qu'on fait ensuite de l'économie du département, on s'arrête en particulier à la production qui est réalisée en dehors de l'Exploitation coopérative. On fait ensuite une revue circonstanciée de l'état de la production des cultures, de leur répartition territoriale et de leur spécialisation dans l'Exploitation coopérative agricole ou la Ferme d'Etat dont il s'agit.